

УДК 82.09 (477)

Саковець С.

МІФОПОЕТИКА ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА

Статтю присвячено дослідженню міфопоетики творчості В. Стуса на основі збірки "Палімпсести", яка засвідчує дуалізм як принцип творчої парадигми поета. У статті проаналізовано основні бінарні опозиції, що характеризують поетичний світ В. Стуса.

The article is devoted to the research of mythopoeitics of the works by V. Stus based on the anthology 'The Palimpsests', which reflects dualism as a principle of poetical paradigm. The main binary oppositions which characterize poetical world of V. Stus are analyzed in the article.

У контексті нової парадигми вітчизняного літературознавства актуальною є потреба всебічного аналізу літератури ХХ ст., у тому числі літератури шістдесятників. Останнім часом серед літературознавців зростає увага до питання структуруючої функції міфу та його поетики. Відтворення та осмислення міфопоетичної традиції у нових формах, що стало важливим естетичним принципом літературної думки ще початку ХХ ст., є актуальною і щодо творчості Василя Стуса. Відтак для того, щоб виявити специфічні моделі міфологізування у художньому мисленні поета, варто застосувати міфопоетичний аналіз до його творчості.

Метою статті є осмислити принцип дуальності, що становить основу тлумачення Стусової міфосвідомості та дослідити систему смислоутворювальних бінарних опозицій у творах В. Стуса.

За словами Є. Мелетинського, міфологізм і як художній прийом, і як пов'язане з ним світовідчуження – характерне явище літератури ХХ ст.

В основі поетичної моделі світу В. Стуса, як і в більшості поетів цього часу, лежить міфопоетична парадигма. Як особливе світовідчуження, міф служить глибинною підвалиною літературної творчос-

ті, що, у свою чергу, є виразником міфологічного світогляду. Міф органічно входить у творчий процес і часто розглядається як один із засобів поетики. Сутність художнього світобачення виявляється через сталі структури – міфологеми, тобто запозичення з міфу теми чи його частин у пізніших фольклорних та літературних творах, та архетипи, що відбивають ступінь міфоосвоєння людиною світу.

Міфологічні уявлення українців характеризуються міцною закоріненістю їх у народних звичаях, обрядах, віруваннях, які, хоч і дещо трансформувались під впливом християнської релігії, але збереглися і до сьогодні. В українському фольклорі і художній літературі міфологізм виявляється в образах, сюжетах, мотивах тощо. Міфологічний зміст часом проступає і в мовних засобах (метафорах, порівняннях, епітетах). Часто цей міфологічний зміст ні читач, ні автор не усвідомлюють, однак він існує.

Міфологічні уявлення, поєднуючись із сучасним мисленням, набувають нових властивостей, по-новому розгортаються і виражаються. Василь Стус іноді використовує фольклорні символи, мотиви, постійні епітети. Часом поет опрацьовує міфопоетичний символ з огляду на асоціативність сучасного мислення. Та часто використовує значеннєвий стрижень символу і творить власні образи з підтекстами, привносить нові смислові відтінки до значеннєвого поля вживаного символу.

З усього творчого доробку В. Стуса ми обрали для аналізу збірку “Палімпсести”, оскільки саме в ній виявляється найвищий ступінь взаємодії хронологічно різних шарів літературної творчості: від міфу через призму фольклору до сучасності. У “Палімпсестах” взаємонакладаються і перегукуються різні тексти, що засвідчують відмінні світогляди (наприклад, подвійний світогляд української особистості – християнський з домішкою язичництва).

“Палімпсести” також яскраво засвідчують дуалізм як принцип творчої парадигми В. Стуса. Весь Стусів поетичний світ побудований на опозиційних парах (антиноміях, бінарних опозиціях), витoki яких сягають міфології. Як відомо, принцип контрасту властивий кожному мистецтву з початку його виникнення, бо первісна людина саме так бачила світ і так відображала його у міфологічних уявленнях. З міфології опозиції проникли до фольклору, а далі й до літератури, набуваючи нових смислових відтінків, але збе-

рігаючи основне значення протиставлення. У творчій лабораторії письменника авторським індивідуальним сприйняттям світу.

Бінарні опозиції належать до особливостей поетичного світу В. Стуса. Наприклад, Ю. Шерех означає Стусову поезію як "наскрізь людську і людяну, повну піднесення і падіння, одчаїв і спалахів радості, прокльонів і прощень, криків болю і скреготів зціплених зубів, зіщулень у собі і розкривань безмежності світу" [374; 11]. Саме така поезія і складає основу "Палімпсестів". Показовими у цьому плані є вірші "Через смерть вертай до існування", "Ще буде все – і довгі дні і ночі", "Душа переболіла – ні жалю, ні страху", "Трагічна радість. Радість ще й трагічна", "Занурююсь у чорну зимну воду", "Жорстока стелиться дорога", "Вітчизно вір, вітчизно сподівань", "Їй-бо, не знаю, чи люблю" та ін.

Міфопоетичним мисленням, організованим у фольклорній формі, проникнутий вірш "Два вогні горять". У ньому відчувається дуалістичне сприйняття світу первісною людиною:

*Два вогні горять,
з вітром гомонять,
а в високім небі
два сонця стоять.
А що перше – день,
а що друге – ніч,
а між ними синім цвітом
вже зацвів тирлич.
Уперед піду –
вогню не мину,
а назад піду –
загину [209; 8].*

Творчий світ В. Стуса характеризують міфологемні опозиції "гуси – ворони", "зорі – калюжа", "море – багно", "радість – горе", "воля – неволя", "життя – смерть", "жива вода – мертва вода", наявні у таких рядках: "І не море – ставкове багно то, і не гуси – ворони важкі, на одній пречисто чорній ноті вивіряють радісні віки" [118; 10], "Трагічна радість. Радість ще й трагічна" [121; 9], "Жертовна молитва, жертовна клятва, жертовна любов і прокльони – одвіку не буде із мене раба, душа поневажить поло-

ни” [158; 10], “Жорстока стелиться дорога, нема ні чорта ані Бога” [38; 10], “Одна гора – зима, а друга – літо, а я стою, мов осінь, – посеред” [300; 8], “Скипілись разом падь і висота. Тут паверх, паниз, пажиття і паскін, переступай шипуче лезо меж” [112; 10], “І щастя й біль. І день і тьма. І спека і мороз. О Боже, кращого нема за сто твоїх погроз...” [173; 8], “Одна – червона. Друга – золотава. Одна – солодка. Друга – аж терпка. Одна тяжка біда. А друга слава. І губиться розгублена рука. І я вже рвуся – від себе і до себе” [158; 8], “Значи справжні межі між смертю і життям, між днем і ніччю, між правдою й брехнею” [332; 8], “Життя – повище зір, життя – понижче пекла” [72; 10], “Труна й колиска рікою споминів кудись пливуть – не знаючи зупину” [162; 8], “Це горе – пагорб мій і терикон – мов новонародження і скон, неначе домовина і колиска...” [47; 9], “В країні мертвих є той суходіл, з якого б’є жива вода. По неї летить із України вороння, але не повертається додому” [91; 10], “І так над плесом мертвої води – вона живіша од живої – висне на шелепочку сподівання корінь і дотліває спогадами” [162; 8], “У кожного вельможний свій політ, колиска і труна, котрі з народжень собі на зріст обрати може кожен” [160; 8].

Як наслідок антитетичного сприйняття дійсності, автор виявляє дуалістичне ставлення до України. Образ України є енантіо-семічним, тобто поєднує у собі протилежні, антонімічні значення. Ще Б. Рубчак помітив у творчості В. Стуса “розщеплення України на “рідну” і “чужу” [337; 5]:

*Яка нестерпна рідна чужина,
цей погар раю, храм, зазналий скверни! [189; 8]*

*Бо вже ослонився безкрай чужинний,
бо вже чужинець кий оцирився край.
Прощай, Україно, моя Україно,
чужа Україно, навіки прощай [251; 8].*

Образ “чужої” України поєднується із негативними характеристиками: “божевільна Україна”, ошукана, оспала, навісна“, “відтята, стята, нежива, відторгнута, чужа, сумна, ворожа”. Тоді як образ “рідної” України зустрічається лише у сполученні із позитивними епітетами, образами:

*Зелені села, білі городи
і синь-ріка, і голуба долина,
і золота, як мрія, Україна... [319; 8]*

Опозиція “рідна” Україна” – “чужа” Україна” постала на тлі опозиції ширшого плану, на тлі “наскрізної антитези краю і чужини” [27; 7]. Основою протиставлення “рідного краю” і “чужини” є антитеза просторових відношень “близький – далекий”, характерна для міфологічної свідомості. Ця антиномія вказує на структуру простору по горизонталі. “Не-Україну” В. Стус називає “чужиною”. Та згодом, коли “чужина” стає географічно ближчою за “рідний край”, полюси опозиції міняються місцями. Україна стає “чужою” і “вичужилою”, оскільки вона займає полюс “далекий”: “Рідна Вкраїна далеко – не чує” [265; 8], “Такий ти близький, краю мій, і безнадійно так далекий” [249; 8], “... десть Україна – там, уся в антоновім огні, на докір всім світам” [239; 8], “А де Україна? Все далі, все далі, все далі” [207; 8], “І даленіє дальня Україна...” [205; 8], “Там – Україна. За межею. Там” [88; 8], “... за край світу – Україна” [123; 9].

Поділ простору на “свій – чужий” (одним із варіантів якого є протиставлення “близький – далекий”) і його вияви, притаманні українській культурній традиції, пов’язані з давніми віруваннями, котрі сягають того часу, коли світогляд і фольклор іще не розчленовувались [115; 4]. Полюс “свій” опозиції вбирає у себе позитивні образи, а також ті, що пов’язані з людською цивілізацією (“зелені села”, “білі городи”, “сині ниви” – просторові об’єкти, “гуси” – зооморфна міфологема, “троянди пуп’янки духмяні”, “вишні”, “яблуні” – флороніми; усе це знаки окультуреної природи (якщо не брати до уваги архетипні символи України – тополя, вербу, калину, а також “сакральні точки українського світу”: Дніпро і Софіївський собор [40; 12]). Натомість простір “чужини” – це “невідь-простір горбів, і урвищ, і багнюк” [135; 9], це “хащі й штичаки”, “болото”, “баюра” [354; 8]. В українській міфологічній свідомості ці місця були дескрипторами демонологічного, нижчого світу, позначали місця існування нечисті та асоціювались із хаосом.

Бінарна опозиція “свій – чужий” не обмежується варіантом “близький – далекий” як характеристики лінійного простору. Ця дихотомія передбачає відповідність “свого” – цьому світові, са-

кральному світові живих, і “чужого” – потойбічному світові. За давніми віруваннями, світи відокремлювалися кордоном, яким у різні часи або й одночасно у різних об’єднаннях наших предків уявлялися річка (вода) і вогонь. Смерть – це перехід до іншого світу через річку. Тому тіло померлого клали в домовину, яка отожднювалась із човном, і пускали за водою. Міфологічний образ човна, корабля властивий найрізноманітнішим етнічним традиціям. У В. Стуса цей образ доповнений індивідуальними тонами:

*Яке блаженство – радісно себе
пуститися, неначе човен берега [129; 8].*

*Червона барка в чорноводді доль
загубиться. І фенікс довгоногий
перенесе тебе в ясні чертоги
від гамувань, покори і сваволь [220; 8].*

*Ковчег твій – це похмурий саркофаг,
якому ти до скону вже стерничий [381; 8].*

Вогонь, як і вода, символізував очищення духу і сприяв переходу до потойбічного світу. Наші предки спалювали померлих, намагаючись розпалити якнайбільше вогнище, яке обносили сакральним колом. Вогонь і стовп диму, спрямовані вгору, допомагали душі померлого здійснити перехід:

*Попереду ясна лопоче ватра.
Крізь неї, мов крізь себе, треба йти [90; 10].*

*Моя душа, запрагла неба,
всерозкриленна держить путь на стовп
високого вогню... [138; 8]*

*... судилося згоріти на вогні
на власному – залишиться лиш тінь
та дим від попелища зрине вгору [157; 8].*

Якщо перенести ситуацію переходу межі на життя і художній світ В. Стуса, то бачимо перехід зі “свого” (простір батьківщини) до “чужого” (заслання), що можна тлумачити як символічну смерть. Поет сам вказує на це:

*Ще й до жнив не дожив, зелен-жита не жав,
ані недолюбив. І не жив. І не жаль [104; 9].*

Жита у міфомисленні народу асоціюються зі смертю людини, яка не скінчила природного циклу існування [50; 1].

Зі значенням “вхід до потойбіччя” вживається образ вікна. Як відомо, давні українці виносили з хати небіжчика не через двері – шлях живих, – а через вікно. Але вікно – це не тільки вхід до “того” світу, а й вихід із нього. У В. Стуса бачимо міфологічні мотиви приходу “гостя”:

*Вікно прокрила ти – гучне вікно прокрила,
зозульку посадила, щоб гостя стерегти [273; 8].*

Сакральним засобом захисту одного світу від іншого було коло. Наші пращури насипали круглі кургани-могили, місця поховання окреслювали колом. Зрозуміло, захист стосується цього світу, поховальний обряд передбачав захист від небіжчика, аби той не забрав нікого із собою. Але у Стусовій поезії знаки двох світів міняються на протилежні:

*Довкола мене смертна смуга,
ніхто не зближується – й на крок [360; 8].*

Отож, ми розглянули міфопоетику збірки Василя Стуса “Палімпсести”, зупинившись на дуалістичній міфотворчості поета. Дуалізм мислення закорінений в генетичній етнопам’яті ще з того часу, коли наші предки неусвідомлено для себе користувалися принципом бінарних опозицій, пізнаючи світ: він будувався на протилежностях, які, доповнюючи одна одну, врівноважували структуру світу. Поетичний засіб бінарної опозиції як конкретний вияв міфотворчості є важливим для розуміння поетичного простору В. Стуса. Він збагатив українську поезію новими образами, мотивами, асоціаціями, властивими тільки йому опозиційними парами.

Література

1. Бондаренко А. Лексична парадигма “страждання” в поезії Василя Стуса. – www.stus.kiev.ua/stusoznavstvo.htm
2. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – К.: Обереги, 1992. – 424 с.

3. Мишанич М. Бінарна опозиція як спосіб поетичного самовираження Василя Стуса. – www.stus.kiev.ua/stusoznavstvo.htm
4. Петров В. Український фольклор // Берегиня. – 1996. – № 1-2. – С. 113-120.
5. Рубчак Б. Перемога над прірвою (Про поезію Василя Стуса) // Василь Стус: В житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників. – Балтимор- Торонто, 1987. – С. 315-351.
6. Селіванова О. О. Опозиція “свій – чужий” в етносвідомості // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 26-34.
7. Соловей Е. Проблема автентичного буття (В. Стус) // Соловей Е. Українська філософська лірика: Навч. посібник із спецкурсу. – К.: Юніверс, 1998. – С. 253-290.
8. Стус Василь. Палімпсест.: Вибране. – К.: Факт, 2006. – 432 с.
9. Стус В. Вікна в позапростір: Вірші, листи, статті, щоденникові записи. – К.: Веселка, 1992. – 262 с.
10. Стус В. Дорога болю: Поезії. – К.: Рад. письменник, 1990. – 222 с.
11. Шевельов Ю. Трунок і трутизна // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст.: У 4 кн. – К., 1994. – Кн. 3. – С. 366-395.
12. Яструбецька Г. Концепт “Україна” в поезиторчості Василя Стуса // Слово і час. – 2004. – № 10. – С. 37-43.